

Uluslararası Medrese geleneđi ve
Modernleşme Sürecinde
Medreseler Sempozyumu

5-7 Ekim 2012 – MUŞ

İSLAM DÜNYASINDA MEDRESELER VE İHTİSAS MEDRESELERİNİN DOĞUŞU

Doç. Dr. Şakir GÖZÜTOK*

İslam dünyasında ilk medreselerin ortaya çıkışının tarihi ve sebepleri üzerinde şimdiye kadar pek çok tartışma yapılmış ve farklı görüşler ortaya atılmıştır. Medreseler, yüksek öğretimin verildiği kurumlar olduğundan hiç şüphesiz kendilerinden önce bu minval üzere eğitim ve öğretim veren kurumlar mevcuttu. Medreselerde verildiği tarzdaki yüksek eğitim ve öğretim, bu kurumlardan önce genelde cami ve mescitlerde verilmekteydi. Ancak vakıflarla desteklenen, belli bir nizamla sahip, hoca ve öğrencilerin aynı yerde barınabildikleri ve belli müfredatı olan kurumlar olarak medreselerin durumu, bu açıdan cami ve mescitlerden çok farklıydı. Bu bakımdan İslam dünyasında medreseler, daha önceden benzerleri olmayan kurumlar olarak ortaya çıkmaktadır.

1. Medreselerin Ortaya Çıkmasına Etki Eden Sebepler

Tarihçiler medreselerin ortaya çıkışını bir tek nedenle ifade etmediklerinden, medreselerin ortaya çıkmasına etki eden nedenler konusunda çok farklı görüşler ortaya atılmıştır. Bu görüşleri aşağıda zikrettikten sonra, genel bir değerlendirme yapacağız.

1.1. Medreseler, camilerdeki derslerin yoğunluğundan dolayı ortaya çıkmıştır

Bilindiği gibi Resulullah (s.a.v.) döneminden itibaren cami ve mescitlerde yüksek öğretim verilmekteydi. Cami ve mescitlerde bu amaçla, öğrencilerin hocalarının etrafında halka şeklinde oturmalarından dolayı “ders halkası” dediğimiz dersler yapılmakta idi. Zamanla cami ve mescitlerdeki ders halkalarına devam edenlerin sayısının arttığı gözlemlendiği gibi, aynı anda ders yapan ders halkalarının sayısının da fazlalaştığı görülmüştür. Resulullah’ın (s.a.v.) vefatından bir müddet sonra İslamî ilimlerin çeşitlilik kazandığı ve değişik adlar altına disipline edildiğini biliyoruz. Bu çok sayıda değişik ders halkalarının aynı anda camilerde yer alması demektir. Ders halkalarının çokluğu ve bu derslere katılımın yoğunluğundan dolayı, yeni bir öğretim kurumunun ihdasının zaruriyetinden dolayı medreselerin ortaya çıktığını söyleyenler mevcuttur. Bu görüşte olanlara göre, bu tarz ders

* Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

halkalarının sayısı ve katılımcıların çokluğu ile birlikte verilen derslerin sayıca artmasıyla ve değişen öğretim usulü, yeni öğretim kurumlarını da vücuda getirmiştir. Medreseler, bu gelişmelerin bir sonucu olarak öğretimin daha sağlıklı verilebilmesi için ihdas edilmiştir. Medreselerin ortaya çıkmasının temelinde, öğretimin bir gereği olarak münazaranın da derslerde uygulanmaya başlamasıyla birlikte, bu dersin tabiatı gereği tartışma ve gürültünün artması ve camilerin bu ortama uygun olmaması yatmaktadır.¹ Camilerde öğretilen kelim ilmi, cedel ve münazaradan dolayı seslerin yükselmesi ve ibadet edenleri rahatsız etmesi sebebiyle Kahire'deki Ezher Camii sadece tedrisata tahsis edilmiş ve Cuma namazlarının dışında burada başka namaz kılınmamıştır.² Fakat bu uygulama da bu konuya köklü bir çözüm teşkil etmemiştir.

Bu görüş, medreselerin ortaya çıkışını mantıklı bir sebebe bağlasa bile, ileride de ortaya koyacağımız gibi ilk medreselerin neden yoğunluğun yaşadığı bölgelerde değil de Horasan bölgesinde ortaya çıktığını izah etmekte yetersiz kalmaktadır. Zira bu tarz ders halkalarının yoğun olduğu cami ve mescitlerin başında gelen Bağdat camileri, bu yönden önemli işlevler üstlenmişlerdi. Abbasilerin Başkenti Bağdat'ta bu işlevi üstlenen üç tane meşhur ve önemli cami vardı. Bunların başında "Medine Cami" olarak da tanınan Mansur Camisi (el-Cami'u'l-Mansur) gelmektedir. İkincisi ise, daha çok Rusafe Camisi olarak bilinen ve Halife Mehdi'nin yaptırdığı Mehdi Camisi (el-Cami'u'l-Mehdi)'dir. Bir diğeri ise Kasr Camisi olarak tanınan Halife Camisidir.³ Bu bakımdan yüksek öğrenimin verildiği diğer şehirlerdeki önemli camiler, Şam'daki Ümeyye Camisi⁴; Kahire'deki Kahire Merkez Camisi; Basra Merkez Camisi⁵, Kûfe Merkez Camisi⁶ ve İsfahan Merkez Camisi⁷ gibi önemli şehirlerde bulunan selâtin camileridir.

¹ Adam Mez, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti-İslâm'ın Rönesansı*, Çev: Salih Şaban, İnsan Yay., İstanbul, 2000, s. 215.

² Ahmed Çelebi, *İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi*, Çev: Ali Yardım, Damla Yay., İstanbul, 1983, s.108.

³ George Makdisi, "Muslim Institutions of Learning in Eleventh-Century Baghdad", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, Vol. 24, No. 1 (1961), p. 4.

⁴ Müslümanlar Şam'ı fethettiklerinde Mer Yuhanna denilen kilisenin bir kısmını mescit olarak kullandılar. Müslümanlar ve Hıristiyanlar bu mabede aynı kapıdan girerlerdi. Hıristiyanlar, mabedin batı tarafını yönelir burayı kilise olarak kullanırlardı, Müslümanlar ise doğu tarafını mescitolarak kullanırlardı. Bu durum 14/635 yılından 86/705 yılına kadar devam etti. Hıristiyanlar kendi istekleriyle başka yerde bir kilise inşa etmek şartıyla burayı Müslümanlara terk etmişlerdir. Velid b. Abdilmelik tarafından camiye çevrilen bu mabed, Şam Ümeyye Camii olarak bilinir. Bkz: Ebu'l-Fida Hafız İbni Kesir (ö. 774/1372), *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, Tah: Ahmed Ebu Hâkim, Ali Necib Atvî, Fuat Seyyid, Mihrî Nasruddin, Ali Abdussatır, Daru'l-Kutubi'l-İlmiye, 3. Tab, Beyrut, 1987, c. 9, s. 151, 152; Ayrıca, bkz: Ramazan Altınay, *Emevilerde Günlük Yaşam*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2006, s. 89, 90.

⁵ Basra şehri 16/637 yılında kurulurken, burada ilk olarak Basra Mescid'i kurulmuştur. Basra'nın bütün caddelerinin buraya çıkacağı şekilde merkezi bir yerde tasarlanmıştır. Bkz: Ali Zarif el-Azamî, *Muhtasarı Tarihi'l-Basra*, Tah: İzzet Rafet, Mektebetu's-Sekafeti'd-Diniye, 2001, s. 17.

İleride de ortaya koyacağımız gibi, medreseler bu tarz önemli işlev gören cami ve mescitlerin olduğu şehirlerden çok uzakta Horasan Bölgesinde ortaya çıkması, bu görüşün yanlışlığını ortaya çıkarmaktadır.

1.2. Medreseler, Mescit ve Camilerin Devamı Olarak Ortaya Çıkışlarıdır

Bu görüş medreseler üzerinde incelemeler yapmış olan John Pederson tarafından ortaya atılmıştır. O'na göre medreseler, öteden beri eğitim ve öğretim işlevi gören cami ve mescitlerin devamı niteliğinde ortaya çıkmış kurumlardır. Camiler ile medrese arasındaki yegâne fark, camilerin herkese açık ibadet yeri olması, medreselerin ise umuma açık olmamasıdır. John Pederson'a göre, ilk zamanlar medreselerin camilerin içindeki odalardan oluşması da bunun bir örneğidir.⁸

Pederson'ın bu iddiasını bazı camilerde yer alan medreselerden almış olmalıdır. Nitekim Şam'da Ümeyye Camisinin batı tarafında bulunan zaviyede kaldığından dolayı İmam Gazalî'ye nispetle Gazalî Medresesi olarak bilinen zaviye bunlardan biridir.⁹ Keza Zaviyetu'l-Malikiye diye bilinen medrese de, Şam'da cami içerisinde yer alan bu tarz bir medresedir ve Nureddin Zengî tarafından medrese olarak vakfedilmiştir.¹⁰ Yine Şam'da Nureddin Zengî tarafından bir başka cami zaviyesi medrese olarak Hanbelîlere vakfedilmiştir.¹¹

Medreselerin cami ve mescitlerin devamı olarak ortaya çıktığı görüşünü paylaşanlardan biri de George Makdisi'dir. Makdisi, medresenin "aslında daha önceki iki kurumun tabii gelişimi sonucunda ortaya çıktığını" söyler. O'na göre, önceki iki kurum,

⁶ Kûfe Merkez Camii, "Kûfe Cuma Mescid"i olarak da bilinir. Şehir kurulurken ilk olarak bu mescit inşa edilmiştir. 17/637 yılında İranlı MimarRozbih b. Bozorgmehar tarafından tasarlanmıştır. Bkz: M. Mahfuz Söylemez, *Bedevîlikten Hadârîliğe Kûfe*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2001, s. 35, 36.

⁷ İsfahan ilk kurulan ve önemli camilerden biri Huşnân Camii'dir. Hz. Ömer'in azaldı kölesi Ebu Hunnas tarafından yapılmıştır. En önemli Merkez Camii "Cami'u'l-Yahudiye" olarak da bilinen ve Velid b. Sumame tarafından Bazene Mahallesiinde yapılmış daha sonraları birkaç kez genişletilmiştir. 307/919 yılında Ebu Ali b. Rüstem tarafından yeniden genişletilen bu camiye ait olmak üzere (muhtemelen burada ders gören öğrenci ve hocalar için) birkaç han ile istirahatgâhı da dayayıp döşemiştir. Bkz: Ebu Nuaym Ahmed b. Abdullah el-İsfehani (ö.430/1039), *Zikru Ahbari'l-İsbehan*, Daru'l-Kitabi'l-İslamî, Kahire, Ts., c. 1, s. 17.

⁸ Johs Pedersen, "Some Aspects of The History of The Madrasa", *Islamic Culture*, 3, 1929, p. 533.

⁹ Abdulkadir b. Muhammed en-Nu'aymî (ö.928/1522), *ed-Daris fi Tarihi'l-Medaris*, Tah: Caferu'l-Hasenî, Mektebetu's-Sekafeti'd-Diniye, 1988, c. 1, s. 314; Şemsuddin Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Zehebî (ö. 748/1347), *Siyeru A'lami'n-Nubelâ*, Tah: Şuayb Arnaut, Müessesetu'r-Risale, 1. Tab, Beyrut, 1984, c. 19, s. 139.

¹⁰ İbnu Şeddad İzzuddin Muhammed b. Ali b. İbrahim (ö.684/1285), *el-A'laku'l-Hatire fi Zikri Umerai's-Şam ve'l-Cezire*, Tah: Yahya Zekeriya A'bbare, İhyau't-Turasi'l-Arabî, Şam, 1991, c. 1, s. 286; Nuaymî, *ed-Daris fi Tarihi'l-Medaris*, c. 2, s. 3 vd.

¹¹ İbni Şeddad, *el-A'laku'l-Hatire*, c. 1, s. 286.

hukuk öğretimini üstlenen “mescit” ile onun hemen yanı başında yer alan ve derslere devam eden fıkıh öğrencileri için yurt hizmeti veren “han”dır. O’na göre bu gelişim, önceleri “mescit”, sonra “mescit-han” ve nihayet “medrese” olmak üzere üç aşamada gerçekleşmiştir.¹² Bu görüş başkaları tarafından da paylaşılmaktadır.¹³

Bize göre bu yaklaşım, medreselerin ilk olarak Maverannehir ve Horasan bölgesinde ortaya çıkışını da izah edecek yapıdadır, ancak medreselerin ortaya çıkış sebebini izah kabiliyetinden mahrumdur. Zira İslam dünyasının hemen her yerinde öğretimin mescitlerde yapılmış olmasına karşılık, ilk zamanlar şehirlerde hanların mevcudiyetinin sadece bu bölgeye has bir durum olduğu anlaşılmaktadır. Mesela Nişabur’da “Şebistan” denilen bir konaklama evi ve Şiraz’da da benzer bir başka han vardı. Kazvin’de de “Sandul Hanı” diye meşhur bir han bulunmaktaydı. Ebu Abdurrahman Nasr b. Ebi Nasr er-Razî, henüz medreselerin yaygınlık kazanmadığı bir dönemde, Sandul Hanı’na 272/885 yılında gelip yerleşmişti.¹⁴ Keza bu tarihten önce 265/878 yılında, Ebu Cafer diye meşhur Muhammed b. Sehl b. Ebi Sehl el-Heyyat er-Razî (ö.273/886) de, Kazvin’e geldiğinde yine bu handa kalmıştı.¹⁵ Meysere b. Ali b. Hasan b. İdris el-Kazvinî (ö.353/964) de, Ebu Kasım Aziz b. İshak er-Razî’den Sandul Han’ında hadis derslerini almıştı.¹⁶

Bu geleneğin bir gereği olarak Nasirüddin Ebu’n-Necm Bedr b. Hasanaveyh b. Hüseyin el-Kürdî, 369/979 yılında babası vefat edince idaresi altındaki Hemedan ve çevresindeki vilayetlere üç bine yakın mescit ve han yaptırmıştır.¹⁷ Adam Mez, “Buna karşı Mısır’da Eyyübiler, zamanından (Haçlı seferlerinin son devresi) itibaren ne han ne de misafirhane vardı” demektedir.¹⁸ Ancak Makrizî, Mısır devletinde ve özellikle Selahaddin

¹² George Makdisi, *The Rise Colleges Intitutions of Learning in Islam and The West*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 1981, p. 27; George Makdisi, *İslâm’ın Klasik Çağında ve Hristiyan Batı’da Beşerî İlimler*, Terc: Hasan Tuncay Başoğlu, Klasik Yay., 1. Bsk., İstanbul, 2009, s. 285; George Makdisi, “Universities: Past and Present”, Culture and Memory in Medieval Islam, Ed. By Farhad Daftary and Josef W. Meri, The Intitute of Ismaili Studies, London, 2003, p. 48.

¹³ Susan L. Douglass, *World Eras (Volume 2) Rice and Spread of Islam*, Gale, USA, 2002, p. 238; *Encyclopedie of Islam and Islamic World*, Ed. By Richard C. Martin, Macmillan Reference, USA, 2004, p. 419.

¹⁴ Abdulkarim b. Muhammed er-Rafi’i el-Kazvinî, *et-Tedvin fi Ahbari Kazvin*, Tah: Azizullah el-Attaridî, Daru’l-Kutubi’l-İlmiye, Beyrut, 1987, c.4, s.167.

¹⁵ Kazvinî, *et-Tedvin fi Ahbari Kazvin*, c.1, s.299, 300.

¹⁶ Kazvinî, *et-Tedvin fi Ahbari Kazvin*, c.3, s.491.

¹⁷ Ebu’l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed İbnu’l-Cevzî (ö.597/1200), *el-Muntazam fi Tarihi’l-Muluk ve’l-Umem*, Tah: Muhammed Abdulkadir Ata, Mustafa Abdulkadir Ata, 1. Tab, Daru’l-Kutubi’l-İlmiye, Beyrut, 1992, c. 10, s. 105; İbni Kesir, *el-Bidaye*, c. 11, s. 379. (İbni Kesir, han sayısının iki bin küsur olduğunu söyler); İbnu’l-İmad Şihabüddin Ebu Ferec Abdulhayy b. Ahmed b. Muhammed el-Akrî ed-Dımaşkı (ö.1089/1676), *Şezeratu’z-Zehëb fi Ahbari Men Zeheb*, Tah: Abdulkadir el-Arnaut, Mahmud el-Arnaut, Daru İbni Kesir, 1.Tab, Beyrut, 1986, c. 5, s. 29; Makdisi, *Orta Çağ’da Yüksek Öğretim*, s. 74.

¹⁸ Adam Mez, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti-İslâm’ın Rönesansı*, Çev: Salih Şaban, İnsan Yay., İstanbul, 2000, s. 558.

Eyyubî'ye hizmette bulunan Mesrur'un bir büyük, diğeri de küçük olan iki tane "Mesrur Hanı"na sahip olduğunu bildirmektedir.¹⁹ Bu bölgede hanların, ilk kez Nurettin Zengî (ö.569/1173) tarafından kurulduğuna dair bilgiye de rastlamaktayız. Ebu Şame el-Makdisî, bu hanların Nurettin Zengî tarafından kuruluş gerekçelerini verirken, ilk kez hanlarla karşılaştığı intibainı veren şu cümleleri kurmaktadır: "*Nurettin Zengî, insanların can ve mal güvenliği için çeşitli sokaklarda hanlar kurdu. İnsanlar, kışın yağmur ve soğuktan korunmak için buralarda gecelerlerdi.*"²⁰

Dolayısıyla, daha önceden han geleneğine sahip olan Maverau'n-Nehir, Horasan ve buralara yakın bölgelerde, öğretimin yapıldığı mescitlerle öteden beri buralarda mevcut olan han kurumunun birleşmesiyle İslam dünyasında ilk medreselerin ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Aslında Hz. Peygamber zamanında mescitte yatılı kalan öğrencilerin bulunduğu ve Suffa²¹ diye isimlendirilen kurum da, bu gelişmeye gerçek bir ilham kaynağı olmalıdır. Zira Müslümanların, her zaman gözlerini Hz. Peygamber dönemine çevirdikleri ve O'nun uygulamalarını kendilerine örnek aldıkları bilinmektedir.

Durum böyle olsa da, bu görüş ilk medreselerin niçin ortaya çıktığını değil, nasıl ortaya çıktığını izah edecek güçtedir. Kanaatimizce medreselerin kuruluşuna öncülük eden sebep han ve mescidi birleştirmek değildir. Ancak han ve mescitlerin birleşiminin medreselerin oluşmasına yardımcı olduğunu söyleyebiliriz.

1.3. Medreseler, Daru'l-İlimlerin Devamı Ortaya Çıkmıştır.

Bu görüş yine medreseler üzerinde önemli çalışmalarda bulunmuş Tibawi tarafından ileri sürülmüştür. Tibawi'ye göre, genelde Daru'l-İlim olarak bilinen Daru'l-Hikme ve Beytu'l-Hikme gibi kütüphane amaçlı kurulan kurumların birçoğu vakıf hizmetleriyle desteklendiği, burada çalışan personele maaş bağlandığı, sonraları burada çalışan öğrencilere parasız yazı malzemesi dağıtıldığı, kalacak yer temin edildiği ve harçlık verildiği göz önüne alınırsa bu yönüyle medreselere öncülük etmektedir.²² Bu görüş, konu üzerinde incelemelerde

¹⁹ Takiyuddin Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ali b. Abdilkadir el-Makrizî (ö.845/1441), *el-Mevaizu ve'l-İ'tibar bi Zikri'l-Hitat ve'l-Asar*, Tah: Halil el-Mansur, Daru'l-Kutubi'l-İlmiye, 1. Tab, Beyrut, 1998, c.3, s. 167, 168.

²⁰ Ebu Şame Şihabuddin Abdurrahman b. İsmail el-Makdisî, *er-Ravdateyn fi Tarihi Devleteyn: en-Nuriye ve's-Selahiye*, Tah: Muhammed Hilmi, Muhammed Ahmed, Daru'l-Kutubi'l-Misriye, 2. Tab, Kahire, 1998, c.1, s. 21, 22.

²¹ Geniş bilgi için bkz: Şakir Gözütok, *İlk Dönem İslam Eğitim Tarihi*, Fecr Yay., Ankara, 2002, s.137 vd.

²² A. L. Tibawi, "*Origin And Character of al-Madrasah*", Bulletin of The School of Oriental And African Studies, University of London, 1962, Vol. XXV, Part 2, p. 227; A. L. Tibawi, "*Muslim Education On The Golden Age Of Caliphate*", Islamic Culture, 28. c. (s.2), 1954, p. 435, 436.

bulunmuş olan Hüseyin Atay tarafından da paylaşılmaktadır.²³ Bağdat'ın Kerh semtinde 381/991 yılında Bahauddevle'nin veziri Ebu Nasr Sabur b. Erdeşir, (ö.416/1025), ismini "Daru'l-İlim" olarak belirlediği ve kütüphanesi olan, aynı zamanda Tibawî'nin dediği biçimde vakıfla desteklediği bir medrese kurmuştur. Nitekim bu kurum için İbni Kesir, "*kanaatimce Nizamiye Medresesi'nden uzun bir zaman önce fakihlere vakfedilmiş olan ilk medrese budur*" demektedir.²⁴ İbni Kesir'in Daru'l-İlim'i medrese olarak adlandırması bu görüşü destekleyen bir delil olabilir. Ancak bu kurumun ilk medreselerin kuruluşundan yaklaşık bir asır sonra ortaya çıktığını bildiğimizden, bu görüşün doğru olmadığı kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

1.4. Medreseler, Şîî Mezhebine Karşı Propaganda Amaçlı Kurulmuştur

Bu görüş de pek çok araştırmacı tarafından dile getirilmektedir. Bu görüşü savunanlara göre, Sünni mezhebe bağlı devlet adamları çevrelerinde bulunan Şîî anlayışa karşı Sünni mezhepleri savunmak ve güçlendirmek amacıyla kurulmuşlardır.²⁵ Genelde müsteşriklerin ortaya attığı ve bazı ilim adamlarımızca da kabul edilen bu görüş, aynı zamanda medreseleri Karmatîlere dayandırma gayretinin bir neticesidir. Nitekim bu görüşü ileri sürenler akabinde medreselerin Karmatîlerin taklit edilerek ortaya çıktığını ifade etmişlerdir.

Aydın Sayılı, Medreselerin kaynağı konusunda şu görüşlere yer verir: "Julian Ribera Tanago tarafından yapılan araştırmaların neticesi göstermiştir ki, 11. yüzyılın başlarında Horasan Sünni medreseleri, Karmatîlerin propagandalarına karşı koymak ve kendi gelişen güçlerini sınamak üzere ortaya çıkmışlardır. Bu Sünni medreseler, Karmatîlerin manastır okullarından ilham almışlardır ve muhtemelen bir dereceye kadar onları taklit etmişlerdir."²⁶

Benzer bir iddiayı Hamilton A. R. Gibb de dillendirmektedir. Gibb şunları söyler: "Beşinci yüzyılın başlarında Şafîiler, Fatimî misyoner kurumlarını taklit ederek (medrese

²³ Hüseyin Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, Dergâh Yay., 1983, İstanbul, s. 30.

²⁴ İbni Kesir, el-Bidaye, c. 11, s. 333.

²⁵ Bernard Lewis, *The Arabs in History*, Oxford University Press, Oxford, 1993, p. 163; Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, A.Ü. Eğitim Fa. Yay., Ankara, 1989, s. 53.

²⁶ Aydın Sayılı, "*Higer Education in The Medieval Islam The Madrasa*", Ankara Üniversitesi Yıllığı 1947-48, Ankara Üniversitesi Yay., 1948, c. 2, s. 57.

olarak bilinen) Sünni okulları organize ediyorlardı.”²⁷ Bu görüş de, yukarıdaki iddiaların değişik cümlelerle ifadesidir.

Karmatîlerin sahip olduğu okulların medreselerin ortaya çıkmasına sebep olduğu tezi de, ilmi temeller ve delillerden yoksundur. Çünkü Karmatîlerin ortaya çıkışı, ilk medreselerin kuruluşundan çok sonraya rastlamaktadır. Kaldı ki, Karmatîlerin ortaya çıktığı bölge, İslam’ın ilk yayıldığı merkezi şehirler olan Medine ve Mekke’ye, ilk medreselerin ortaya çıktığı Buhara ve Nişabur şehirlerinin bulunduğu bölgeye nazaran daha yakındır. Şayet böyle bir etkiden söz edebilseydik, Karmatîlerin ilk kez etkili oldukları bölgeye yakın şehirlerde bu kurumların ortaya çıkması gerekirdi.

1.5. Medreseler, Bir Fıkî Mezhebi Desteklemek Amacıyla Kurulmuşlardır.

Bu görüşlerle birlikte medreselerin ortaya çıkışını, mezhebi anlayışın öğretim ihtiyacına bağlayanlar da vardır. Bunlardan biri Tahir Ma’murî’dir. O’na göre camilerin bir tek mezhebin öğretilerine tahsisinin mümkün olmaması, yalnızca mezhebi düşüncenin öğretildiği yeni bir kurumun ihdasını gerekli kılmış ve bu nedenle medreseler geliştirilmişlerdir.²⁸ Hodgson da aynı görüşü paylaşmakta ve bu medreselerde sistematik dersleri vermenin mümkün olduğu ve Sünni fıkıh ilminde yoğunlaşmakla birlikte, yalnızca fıkıhla da sınırlı olmadığını ve dolayısıyla medreseler başlangıçta bir mezhebi diğerlerine karşı güçlendirmek amacıyla da kurulduğunu ifade etmektedir.²⁹

Bizce bu görüş medreselerin niçin ortaya çıktığını izah edecek güçtedir. Zira mezheplerin ilk ortaya çıktığı dönemden itibaren kendi aralarında bir rekabet ve çekişme içerisine girdiği bilinmektedir. Bu yüzden zaman zaman arzu edilmeyen olayların çıktığına da şahit olmaktayız. İslam dünyasında ilk medreselerin ortaya çıktığı tarihler olan 4/10 asırda mezhepler arasında çekişmelerin gittikçe sertleştiği bir döneme denk geldiğini göstermektedir. Mezheplerin çatışması için büyük meselelerin veya sebeplerin olması gerekmiyordu, bazen basit bir fikir ayrılığı bile bir çok insanın ölmesine yeter sebep olabiliyordu. Nitekim 314/926 yılında Bağdat’ta Hanbeli mezhebinden Ebubekir el-Mervezî’nin yandaşları ile diğer ulema

²⁷ Hamilton A. R. Gibb, *İslam Medeniyeti Üzerine Araştırmalar*, Çev: Kadir Durak ve Arkadaşları, Endülüs Yay., İstanbul, 1991, s. 36.

²⁸ Tahir Ma’murî, *Camî’u’z-Zeytune ve Medarisu’l-İlm fi’l-Ahdeyn: el-Hafsî ve Türkî*, Daru’l-Arabiyyeti’l-Kitab, Tunus, 1980, s.79.

²⁹ Marshall G. S. Hodgson, *The Ventur of Islam, Conscience and History in a World Cicilization*, The University of Chicago Press, Chicago, 1977, Vol..2, p.47.

arasında *عَسَىٰ أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَخْمُومًا* “Ümitvar ol ki, Rabbin seni bir makamı Mahmud'a gönderecektir.” (İsra,17/79) ayetinin tefsiri yüzünden büyük bir fitne çıkmıştır. Hanbeliler, bu ayetin manası, “Allah’ın arşın üzerinde oturduğunu ifade eder” demişler, diğer mezheplere müntesip ulema ise bu ayetin anlamının Hadis’te de açıklandığı gibi³⁰ “Şefaatu’l-Uzma” olduğunu söylemişlerdir. Bu yüzden çıkan fitnede çok sayıda insan ölmüştür.³¹ Bir defasında bir başka basit bir meselede büyük bir fitneye sebebiyet verebilmiştir. 447/1055 yılında Bağdat’ta Şafîiler cehri namazlarda besmeleyi açıktan okuduklarından dolayı, Hanbeliler bunları engellemek istemiş ve bu yüzden büyük bir fitne çıkmıştır.³² Çok geçmeden Horasan bölgesinde 389/999 yılında bu kez Hanefî ve Şafîiler arasında büyük bir fitne çıkmıştır.³³ İsfahan Şehrinde de Şafîî ve Hanefîler arasında büyük kavgalar çıkmıştır. Hanefîler çok ve silahlı oldukları için Şafîîler evlerini yer altında ve karanlık olarak inşa etmek zorunda kalmışlardır.³⁴

Mezhepler arasındaki bu şekilde çekişmeler büyük bir münafereti de beraberinde getirmiştir. Bu yüzden et-Türkî diye meşhur Şam Kadılığı yapmış olan Muhammed b. Musa Ebu Abdullah el-Belasağunî (ö.506/1112), “*elimde yetki olsaydı Şafîilerden cizye alırdım*” demektedir.³⁵ Bu zat, Malikilere de aynı derecede düşmandı.³⁶ Bilindiği gibi cizye gayri Müslimlerden alınan bir vergidir.

Bu sert atışma ve çatışmalar, medreseler kurulduktan uzun bir müddet sonra da aynı dozda devam etmiştir. Hanbelîler ile Nizamiye Medresesi Müderrislerinden Ebu Nasr el-Kuşeyrî’nin Eş’arî mezhebini savunan görüşlerinden dolayı 469/1076 yılında çıkan fitnede yirmi civarında kişi ölmüştür. Nizamü’l-Mülk, onu memleketine geri göndererek fitnenin büyümesini önlemiştir.³⁷ Bu tür mezhepler arasındaki çatışma ve kavgaların örnekleri buraya

³⁰ Buharî, Tefsir, 17 (İsra Suresi, 11); Tirmizî, Tefsir, 17; Neseî, Ezan, 38

³¹ İbni Kesir, el-Bidaye ve’n-Nihaye, c. 15, s. 42; Şemsuddin Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Zehebî (ö. 748/1347), *Tarihu’l-İslam*, Daru’t-Turasi’l-Arabî, Tab: 3, Beyrut, 1990, c. 23, s. 384.

³² İbni Esir, Ebu Hasan Ali b. Ebi Kerem Muhammed b. Muhammed b. Ebi Kerim eş-Şeybanî (ö.630/1233), *el-Kâmil fi’l-Tarih*, Tah: Ebu’l-Fedâ Abdullah el-Kadî, Daru’l-Kutubi’l-İlmiye, 1. Tab, Beyrut, 1987, c. 8, s. 325.

³³ Abdulkadir Bedran (ö.1346), *Münadimetu’l-Etlâl ve Müsameretu’l-Hiyâl*, Tah: Züheyr eş-Şaviş, el-Mektebu’l-İslamî, Beyrut, 1985, s. 75.

³⁴ Yakut el-Hamevî, Şihabuddin Ebu Abdullah Yakut b. Abdullah el-Hamevî (ö. 626/1229), *Mu’cemu’l-Buldan*, Daru Sadır, Beyrut, Ts., c. 3, s. 117.

³⁵ Karşî Muhyiddin Ebu Muhammed Abdulkadir b. Muhammed (ö.775/1373), *el-Cevahiru’l-Madiye fi Tabakati’l-Hanefiye*, Tah: Abdulfettah Muhammed el-Halvî, Daru Hicr, 2. Tab, 1993, c. 3, s. 375; Ebu’l-Fida Zeynuddin kasım b. Kutluboga es-Sûdûnî, (ö.879/1474), *Tacu’t-Teracim*, Tah: Muhammed hayr Ramazan Yusuf, Daru’l-Kalem, Tab: 1, Dımaşk, 1996, c. 2, s. 60.

³⁶ İbni Kesir, Bidaye, 16, 217; Zehebî, Tarihu’l-İslam, c. 35, s. 148.

³⁷ Subkî, Tacuddin Ebu Nasr Abdulvahhab b. Ali b. Abdilkafi (ö.771/1370), *Tabakatu’s-Şafîyyeti’l-Kübrâ*, Tah: Mahmud Muhammed et-Tanahî, Abdulfettah Muhammed el-Hulvî, Daru İhyai’l-Kutubi’l-Arabî, Kahire, Ts., c.

sıgmayacak kadar çoktur. Bu çatışmalar, mezheplere taassupla bağlılığı ifade etmektedir. Bu sebeple bir mezhebi diğerine karşı güçlendirmek de bu taassubun bir gereğidir.

Bir mezhebe karşı duyulan böylesi bir derin bağlılık, kendi mezhebini güçlendirmek için müstakil bir kurum oluşturmak için yeterli bir sebep olabilir. Nitekim ilk kurulan medreseler, yalnızca bir mezhebin fikhını öğretmekle faaliyetlerine başlamışlardır. Bundan dolayı vakıflarla desteklenen medreselerin vakfiyelerine yalnızca bir mezhebin öğretilerinin verilmesi şart olarak konulurdu. Mesela Kudüs'te 604/1207 yılında Meliku'l-Muazzam İsa b. Adil (ö.624/1227) tarafından yaptırılan Medresetu'n-Nahviye'de, bütün hoca ve öğrencilerinin yanında namaz için görevlendirilecek imamın bile Hanefi mezhebine mensup olması şart koşulmuştur.³⁸ Keza meşhur Bağdat Nizamiye Medresesi'nde ders verebilmek için Şafiî mezhebinden olmak vakfiyedeki şartlardan biriydi.³⁹ Bu çok itibarlı medresede ders verebilmek için pek çok alim mezhebini değiştirerek Şafiî olmak zorunda kalmıştır. Ebu Feth Ahmed b. Ali İbnu'l-Hamamî (ö.518/1124), Hanbelî mezhebinden iken yalnızca burada ders verebilmek için Şafiî mezhebine geçenlerden biridir.⁴⁰ Ebu Bekir Mübarek b. Mübarek b. Said el-Vasitî (ö.612/1215) de, önceleri Hanefî mezhebinde iken Hanbelî mezhebine geçer ve nihayet Nizamiye Medresesi'nde ders vermek için Şafiî mezhebini tercih eder⁴¹

Medreseler genellikle bir mezheple anılırlardı ve hangi mezhep için kurulmuşlarsa o mezhebin esaslarını öğretirlerdi. Mesela Şumeysanî, sadece Eyyubiler döneminde Şam'da 27'si Şafiî mezhebine, 18 tanesi Hanefî mezhebine, 6 tane Hanbelî mezhebine, 1'i Malikî; 3 tanesi hem Şafiî hem de Hanefî mezhebine ait ve 2 tanesi de Tıp Medresesi olmak üzere toplam 55 medreseyi tanıtmaktadır.⁴² Keza 927/1521 yılında vefat eden en-Nu'aymî, Şam şehrinde Şafiî Mezhebine ait 63, Hanefî Mezhebine ait 52, Maliki Mezhebine ait 4, Hanbelî

4, s. 235; Safedî, Selahuddin Halil b. Aybek (ö.764/1363), *el-Vafi bi'l-Vefeyat*, Tah: Ahmed Arnavat & Türki Mustafa, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, 1. Tab, Beyrut, 2000, c. 18, s. 200.

³⁸ Hasan Abdulmehtdi, Abdulcelil el-Halil, *el-Medarise fi Beyti'l-Mukaddes fi'l-Asreyn el-Emevi ve'l-Memlûki ve Devruha fi'l-Hareketi'l-Fikriye*, Mektebetu'l-Aksâ, Amman, 1981, c. 1, s. 352.

³⁹ Bağdat Nizamiye Medresesi'nin vakıf şartnamesinin bazı maddeleri için bkz: İbnu'l-Cevzî, Muntazam, c. 16, s. 304.

⁴⁰ İbnu'l-Cevzî, Muntazam, c. 17, s. 226; İbni Dimyatî, Ahmed b. Ebi Ubeyk b. Abdullah (ö.749/1348), *el-Müstefâd min Zeyli Tarihi Bağdad*, Tah: Kayser Ebu Farah, Daru'l-Kutubi'l-İlmiye, Beyrut, Ts., c. 19, s. 62.

⁴¹ İbnu'd-Dubeysi, İmam Zehebî Muhammed b. Said b. Muhammed, *el-Muhtasaru'l-Muhtac İleyhi Min Tarihi'l-Hafiz Ebi Abdullah*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiye, Beyrut, 1985, c. 15, s. 343; İbni Hallikan, Ebu'l-Abbas Şemsuddin Ahmed b. Muhammed b. Ebubekir b. Hallikan (ö.681/1282), *Vefayatu'l-A'yan ve Enbau Ebnai'z-Zaman*, Tah: İhsan Abbas, Daru Sadr, 4. Tab, Beyrut, 2005, c. 4, s. 152, 153; Yakut el-Hamevî, Şihabuddin Ebu Abdullah Yakut b. Abdullah el-Hamevî (ö. 626/1229), *Mu'cemu'l-Udeba İrsadu'l-Erib ilâ Ma'rifeti'l-Edib*, Tah: İhsan Abbas, Daru'l-Garbi'l-İlmî, 1. Tab, Beyrut, 1993, c. 5, s. 46.

⁴² Hasan Şumeysanî, *Medarisu Dimaşk fi'l-Asri'l-Eyyubî*, s. 53 vd.

Mezhebine ait 11 ve yalnızca Tıp eğitimi veren 4 adet olmak üzere toplam 133 medreseyi tanıtmaktadır.⁴³

Medreselerin bir mezhebi güçlendirmek için kurulduğunu Halep Tarihi'nin yazarı İbni Adim, şu ifadelerle ortaya koymaktadır: “Nizamu'l-Mülk'ün Şafiî mezhebine olan taassubundan dolayı, Şafiî mezhebinden olan kimseleri sayıları çoğalsın diye müderris olarak görevlendirmekte ve Hanefî mezhebinden olan kişileri de çoğalmasınlar diye kadı olarak atamaktaydı.”⁴⁴ Şafiî âlimlerinden Taceddin es-Subkî de, sözü edilen Nizamu'l-Mülk ile Müteahhir Nüzamu'l-Mülk (Mesûd b. Ali, ö.596/) hakkında bilgi verirken onların ortak yanlarını sıralar ve “ikisi de, Harezm Şah'ın veziriydiler, ikisinin de lakabı aynıydı, ikisi de mülhitler tarafından öldürüldü ve ikisi de Şafiî mezhebine taassupla bağlıydılar ve bu yüzden medreseler inşa ettiler.” demektedir. Nizamu'l-Mülk Müteahhir, Şafiîler için Merv'de Hanefilerin camisinden daha büyük ve yüksek bir cami yaptıınca, Hanefiler bunu çekemediler ve yaktılar, bunun üzerine Merv'de Hanefi ve Şafiîler arasında büyük bir fitne çıkmıştır.⁴⁵

Medreselerin çoğalmasından bir müddet sonra mezhepler arasındaki soğukluğun sona erdiği ve birden fazla mezhebin esaslarının aynı medresenin çatısı altında öğretilmeye başlandığını görmekteyiz. Bu tür medreselerin ilklerinden biri, Sultan Melikşah'ın (ö.485/1092) İsfahan'da Hanefi ve Şafiîleri için kurduğu büyük bir medresedir, vefat ettiğinde buraya defnedilmiştir.⁴⁶ Keza Nurettin Zengî'nin kardeşi Seyfuddin Gazi b. İmaduddin Zengî'nin (ö.544/1149) Şafiî ve Hanefî mezhebinin öğretimi için kurduğu, kendisinin medfun bulunduğu ve ilk müderris olarak Ebu Berekat Abdullah b. Hasan eş-Şîrcî'nin (ö.574/1178) görev yaptığı “*Eski Atabey Medresesi*” (Medresetu'l-Atabaey el-Atike) de bu tür medreselerdendir.⁴⁷ Zengî ailesi bu tür medreseleri inşa etmekle dikkat çekmişlerdir. Söz gelimi Nurettin Zengî'nin yeğeni Musul Valisi Ebu'l-Feth Muzaffer İzzuddin Mes'ud b. Kutbuddin Zengî (ö.589/1193) de, burada Hanefî ve Şafiî mezhepleri için bir medrese kurmuştur ve kendisi de daha sonra buraya gömülmüştür.⁴⁸ Belli bir dönemden sonra birden

⁴³ Abdulkadir b. Muhammed en-Nu'aymî (ö.928/1522), *ed-Daris fî Tarihi'l-Medaris*, Tah: Caferu'l-Hasenî, Mektebetu's-Sekafeti'd-Diniye, 1988, c. 1 ve c. 2.

⁴⁴ İbni Adim, Sahib Kemaluddin b. Ahmed b. Ebi Cerade, *Buğyetu't-Taleb fî Tarihi Haleb*, Tah: Süheyl Zekâr, Daru'l-Fikr, Beyrut, Ts., c. 5, s. 2494.

⁴⁵ İbni Esir, el-Kâmil, c. 10, s. 267; Subkî, Tabakatu's-Şafiyye, c. 7, s. 296, 297.

⁴⁶ İbni Hallikan, Vefayat, c. 5, s. 288.

⁴⁷ İbni Hallikan, Vefayat, c. 4, s. 4; Said ed-Divecî, *Tarihu'l-Mevsil*, el-Cami'u'l-İlmiyyu'l-Arabî, 1982, c. 1, s. 344.

⁴⁸ İbni Hallikan, Vefayat, c. 5, s. 207; c. 1, s. 193, 409; Said ed-Divecî, *Tarihu'l-Mevsil*, c. 1, s. 346.

fazla mezhebin öğretildiği medreselere çokça karşılaşmaktayız. Bunların en meşhuru şüphesiz Halife Mustansır (ö.640/1242) tarafından Dicle Nehri'nin doğu kenarında ve nehrin üzerindeki Me'mun Köprüsüne 105 metre uzaklıkta kurulmuş olan Mustansiriyye Medresesi'dir. Bu medrese, döneminde eşi benzeri olmayan tam teşekküllü bir kampüsü andırmaktadır. Medresenin yapımına 625/1228 tarihinde başlanmış⁴⁹ ve tam altı yıl süren inşaat 631/1234 yılında bitirilmiştir.⁵⁰ Mustansiriye Medresesi'nin ana gövdesini hiç şüphesiz isminden de anlaşılacağı gibi, fıkıh öğretimini esas alan medrese oluşturmaktadır. Bu medresede dört mezhebin fıkıhı ayrı ayrı okutuluyordu. Her mezhebin fıkıhını öğretmek üzere farklı birer müderris atanmıştı.⁵¹

Yukarıda verilen örneklerden de anlaşılacağı gibi medreseler ilk andan itibaren bir mezhebin esaslarını öğretmek üzere bina edilmişler ve uzun bir süre bu görevi ifa etmeye devam etmişlerdir. Bu da medreselerin bir mezhebi görüşü desteklemek ve güçlendirmek amacıyla kurulduğu tezinin doğruluğunu ortaya koymaktadır.

2. İlk Medreseler

İslam Dünyasında ilk medresenin, Bağdat'ta kurulan Nizamiye Medresesi (kuruluşu: 459/1067) olduğu görüşü, birçok âlim tarafından ileri sürülmüştür. İbn Hallikan (ö. 681/1282)⁵² ve İbn Adim⁵³ gibi önemli İslam tarihçileri de, Selçuklu Veziri Nizamu'l-Mülk'ün (ö. 485/1092) ilk medreseyi kuran kişi olduğunu ileri sürmektedirler. Bu görüşe Zehebî, "İslam Tarihi" adlı eserinde itiraz eder ve henüz Nizamu'l-Mülk doğmadan Nişabur'da Beyhakiye Medresesi'nin bulunduğunu söylemektedir.⁵⁴

İslam dünyasında ilk medresenin Samanoğullarından İsmail b. Ahmed b. Esed b. Saman (ö.295/907) tarafından Buhara'da kurulduğunu tespit etmekteyiz. Bildirildiğine göre,

⁴⁹ Suyutî, Celaluddin Abdurrahman b. Ebu Bekr (ö.911/1505), *Tarihu'l-Hulefâ*, Eser Yay., 1. Bsk., İstanbul, 1952, s. 462.

⁵⁰ Zehebî, Şemsuddin Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman (ö.748/1347), *el-İber fî Haberi Men Ğaber*, Tah: Ebu Hacer Muhammed es-Said b. Besyuni Zağlul, Daru'l-Kutubi'l-İlmiye, Beyrut, Ts., c. 3, s. 209; İbni Kesir, *el-Bidaye*, c. 13, s. 150; Suyutî, *Tarihu'l-Hulefa*, s. 462; Hisham Nashabe, *Muslim Educational Institutions A General Survey Followd by A Monographic Study of Al-Madrasah Al-Mustansiriyah in Bagdad*, Librairie Du Lubnan, 1989, p. 44

⁵¹ İbni Kesir, *el-Bidaye*, c. 8, s. 150.

⁵² İbni Hallikan, *Vefayat*, c.2, s.129.

⁵³ İbnu'l-Adim, *Buğyetu't-Taleb*, c.5, s.2498.

⁵⁴ Ebu Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali el-Beyhakî'nin Nişabur'da medresesi vardı. Bkz: Hafız Ebu Bekir Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî (ö.458/1066), *es-Sünenü'l-Kübrâ*, (İbni Türkmanî'nin Zeyl ile beraber), Matbaatu Mecelleti Daireti'l-Mearif, 1. Tab, 1353, c. 7, s. 257; Hafız Ebu Bekir Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî (ö.458/1066), *el-Cami' li's-Şu'abi'l-İman*, Tah: Muhtar Ahmed en-Nervî, Mektebetu'r-Rüşd, 1. Tab, Riyad, 2003, c. 6, s. 198.

İsmail b. Ahmed b. Esed b. Saman'ın vakıflarla desteklediği bu medresesinin bir de kütüphanesi vardı. İlim öğrencileri, başka şehirlerden bu medrese ve kütüphaneye çeşitli araştırmalar yapmak üzere gelirlerdi.⁵⁵ Buna göre, söz konusu medrese 295/907 yılından önce kurulmuş olmalıdır ki, bu da Bağdat Nizamiye Medresesi'nden yaklaşık 160 yıl önce Buhara'da medresenin mevcut olduğunu göstermektedir. Buhara şehri üzerine müstakil eser yazmış olmasına rağmen Richard Nelson Frye, "Samani döneminde bir medrese sistemi olduğuna dair belge mevcut değildir" derken⁵⁶ bu medrese ve varlığından haberdar olduğumuz başka medreselerin varlığından habersiz görünmektedir.

Dikkatlerden kaçan gerçeklerden biri de, sadece siyasi başkent değil aynı zamanda ilim ve kültür merkezi olan Bağdat'ın da, çok erken bir dönemde böyle bir öğretim kurumuna sahip olduğuna dair bir haberlerdir. İbni Neccar (ö.643/1245), İbni Muselleme diye bilinen Ebu Ahmed eş-Şahid Abdullah b. Hasan'ın (ö.312/924) "Selam Medresesi'nde muadil (noter) olarak görev aldığını haber vermektedir.⁵⁷ Bu bilgi doğruysa -ki şüphe etmemiz için bir sebep yoktur- Nizamiye Medresesi'nden yaklaşık bir buçuk asır önce Bağdat'ta da medreselerin var olduğu ortaya çıkmış olmaktadır. Kaldı ki bu medrese ile birlikte, Nizamiye Medresesi'nden çok önce Bağdat'ın Kerh semtinde 381/991 yılında Bahauddevle'nin veziri Ebu Nasr Sabur b. Erdeşir'in (ö.416/1025), ismini "Daru'l-İlim" olarak belirlediği ve kütüphaneye desteklediği bir medrese mevcuttur. Bu bina için İbni Kesir, "*kanaatimce Nizamiye Medresesi'nden uzun bir zaman önce fakihlere vakfedilmiş olan ilk medrese budur*" demektedir.⁵⁸

Varlığından haberdar olduğumuz bu medreselerden kısa bir müddet sonra, yine Buhara'da bir başka medresenin mevcudiyetini tespit etmekteyiz. Emir Sa'id Nasr b. Ahmed b. İsmail'in yönetici olduğu dönemde, 325/936 yılında Buhara'da çıkan yangında "Bekâr" mahallesinde bulunan Fareck Medresesi'nin de yandığını öğrenmekteyiz.⁵⁹ Söz konusu yangın tarihinden önce bu medresenin mevcut olduğu, dolayısıyla bu medresenin de erken sayılabilecek bir zamanda kurulduğu anlaşılmaktadır.

⁵⁵ Naci Ma'ruf, *Medarisu Kable'n-Nizamiye*, Matbaatu'l-Cami'u'l-İlmî'l-İrakî, Irak, 1973, s. 8.

⁵⁶ Richard Nelson Frye, *Orta Çağın Başarısı Buhârâ*. Çev: Hasan Kurt, Ahmed Yesevi Üniversitesi Yardım Vakfı Bilig Yay., Ankara, Ts., s. 98.

⁵⁷ İbnu'n-Neccar, Hafız Muhibuddin Ebu Abdullah Muhammed b. Mahmud b. Hasan (ö.643/1245), *Zeylu Tarihi Bağdad*, Tah: Kayser Ferah, Daru'l-Kutubi'l-İlmiye, Beyrut, Ts., c.17, s. 42.

⁵⁸ İbni Kesir, el-Bidaye, c. 11, s. 333.

⁵⁹ Ebu Bekir Muhammed b. Cafer en-Nerşehî (d.286/899- ö.348/959), *Tarihu Buhara*, Terc. ve Tah: Emin Abdulmecid Bedevî, Nasrullah Mübeşşir et-Terazî, Daru'l-Me'arif, 3. Tab, Kahire, Ts., s. 133; Naci Ma'ruf, *Medarisu Kable'n-Nizamiye*, s. 8.

Nişabur'da da ilk olarak Kercî Medresesi'nin kurulduğunu tespit etmekteyiz. Hâkim Nisaburî, 332/943 tarihinden 336/947 yılına kadar mülaki olduğu Muhammed b. Ali Ebu'l-Abbas el-Kerhî (veya el-Kercî)'nin (ö.343/954) Nişabur'da sabahın erken saatlerinde evinden çıkıp "Dehhakîn" sokağında bulunan medresesine geldiğini haber verir.⁶⁰ O halde bu medresenin, 332/943 yılından önce var olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

3- İhtisas Medreseleri

Yukarıda işaret edildiği gibi medreseler ilk etapta fıkıh ilmini öğretmek üzere kurulmuşlardır. İlk kurulan medreseler elbette çok iptidai bir yapıda idiler. Daha sonra gelişip büyüyen medreselerin şüphesiz en görkemlisi Bağdat Nizamiye Medresesi olmuştur. Daha sonra bu medreseyi de gölgede bırakacak büyük ve gelişmiş medreseler kurulacaktır. Ancak bunun için biraz zamanın geçmesi gerekmektedir. İlk kurulduklarında fıkıh ilmini öğreten medreseler, çok geçmeden bu ilimle birlikte Kur'ân, Tefsir, Hadis gibi temel İslami ilimler ile Arap grameri ve edebiyatını da müfredatlarına dahil etmişlerdir. Bir müddet sonra artık medreselerin değişik ilimlere tahsis edilmiş medreseler şeklinde kurulduklarına şahit olmaktayız. İlk kurulan ihtisas medreselerinden bazılarını kısaca tanıtmaya çalışacağız.

3.1. Daru'l-Hadisler

Daru'l-Hadis, terim olarak Hadis Evi veya Hadis Yurdu anlamındadır, ancak Hadis ilimlerinin her çeşidinin ihtisas derecesinde öğretildiği kurum demektir. İslam dünyasında kurulan ilk ihtisas medreseleri, Daru'l-Hadislerdir.

İslam âlimlerinden Suyutî ve Makdisî, İslam âleminde ilk kez kurulan Daru'l-Hadis'in, Nurettin Zengî (ö.569/1173) tarafından Şam'da yaptırılan Nuriye Daru'l-Hadis'i olduğunu söylerler.⁶¹ Bu Daru'l-Hadis'in, İbnu Asakir diye şöhret bulmuş ve Tarihu Dimaşk'ın yazarı meşhur Hadis âlimi Ebu Kasım Ali b. Hasan b. Asakir (ö.591/1195) için kurulduğu bilinmektedir.⁶² Bu kurumun ilk Daru'l-Hadis olduğu, bu alanda çalışma yapmış

⁶⁰ Hafız Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Hâkim en-Neysaburî (d.321/933- ö.405/1014), *Tarihu Neysabur Tabakatu Şuyuh ve'l-Hâkim*, Tah: Mazin b. Abdirrahman el-Beyrutî, Daru'l-Beşairi'l-İslamiye, 1. Tab, Beyrut, h. 1428, s. 441.

⁶¹ Suyutî, *Hüsnü'l-Muhadara*, c.2, s. 262; Makdisî, *Ravdateyn*, c.1, s. 23; Abdulkadir b. Muhammed el-Karşî, *el-Cevahiru'l-Madiye*, c. 3, s. 440; Ayrıca bkz: İbni Hallikan, *Vefayat*, c.5, s. 185.

⁶² İbnu'd-Dubeysî, *el-Muhtasarü'l-Muhtac*, c. 15, s. 302.

bazı çağdaş araştırmacılar tarafından da ileri sürülmektedir.⁶³ İslam âleminde Nuriye Daru'l-Hadis'inden sonra kurulan ikinci Daru'l-Hadis, Mısır'da yapımı 621/1224 senesinde tamamlanan Daru'l-Hadisi'l-Kâmiye olduğu da yine aynı iddialar arasında yer almaktadır.⁶⁴ Oysa Erbil Valisi İbni Kevkeburî'nin çok daha önceden, yani yaklaşık yarım yüz yıl evvel 594/1197 yılında Erbil'de bir Daru'l-Hadis kurduğunu tespit etmiş bulunmaktayız.⁶⁵

Ancak yukarıdaki iddiaların aksine Daru'l-Hadislerin çok daha önceden mevcut olduğuna dair bilgiler vardır. Elimizdeki bilgilere göre Daru'l-Hadislerin, medreselerin ortaya çıkmasından kısa bir süre sonra kurulmaya başlandığı görülmektedir. İlk defa Mısır'da bir tüccar olan Ebu Hasan Affan b. Süleyman b. Eyyub (ö.324/936), bir evi Hadis öğrenenler için vakfederek⁶⁶ bu alanda ilk adımı attığını görüyoruz. Bu kurumların İslam diyarının doğu kesiminde Nişabur'da yine erken bir dönemde ortaya çıktığı görülmektedir. Bu bölgede, Daru'l-Hadis terimi yerine, bu kurumların Daru's-Sünne diye anıldığını ve erken dönemde faaliyette olduğunu öğreniyoruz. Ebu Muhammed Hacib b. Ahmed et-Tusî, 335/946 yılında Nişabur'da bir Daru's-Sünne'de bulunduğunu haber vermektedir.⁶⁷ Sandukî diye şöhret bulmuş Ahmed b. Muhammed b. Ahmed Ebu Abbas b. Ebi Hüseyin (ö.380/990) için Nişabur'da Daru's-Sünne'de Hadis meclisleri kurulurdu; kendisi burada üç yıldan fazla bir süre Hadis öğretiminde bulunmuştur.⁶⁸

Bu esnada Bağdat, Mekke ve Sicistan'da da Daru'l-Hadis benzeri bir kurumun var olduğu anlaşılmaktadır. Ebu Muhammed Da'lec b. Ahmed es-Sicistanî el-Mu'addil (ö.351/962), Bağdat, Mekke ve Sicistan'da hadis ehli için evleri vakfettiği nakledilmektedir.⁶⁹ Keza "Müstedrek"ın yazarı Hakim Nisaburî, bizzat kendisinin Nişabur şehrinde 362/973 yılında Ebu İshak İbrahim b. Ahmed el-Verrak için halkın da hazır bulunduğu Daru's-Sünne'de bir imla meclisi düzenlendiğini haber vermektedir. Aynı şekilde 375/985 yılında da Ebu Hüseyin Ahmed b. Muhammed b. Cafer el-Buheyri en-Neysaburî (ö.378/988) için yine

⁶³ George Makdisi, İslam'ın Klasik Çağında Din Hukuk Eğitimi, s. 63; Mahmud Ebu'l-Ferec Hatib el-Hasanî, *Daru's-Sünne: Daru'l-Hadisi'n-Nuriye bi Dimaşk Tarihuhâ ve Teracimu Şuyuhihâ*, Daru'l-Beşair, 1. Tab, Şam, 2002, s.25, 26; A. Rıza Temel, "Daru'l-Hadis", İslam Ansiklopedisi, T.D.V. Yay.,

⁶⁴ Celaluddin Abdurrahman b. Ebi Bekr es-Suyutî (ö. 911/1505), *Hüsni'l-Muhadara fi Tarihi Mısır ve Kahire*, Tah: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Daru'l-Hayî'l-Kutubi'l-Arabî, 1. Tab, Kahire, 1967, c.2, s. 262; Makrizî, *Hitat*, c.4, s. 219.

⁶⁵ Sami b. Hammas el-Hakkar, *İmaretu Erbil fi Asri'l-Abbasi ve Muerrihuha İbnu'l-Mustevfi*, Daru's-Şevaf, Riyad, 1992, s. 99.

⁶⁶ İbni Kesir, *el-Bidaye*, c. 11, s. 199.

⁶⁷ Hâkim Nisaburî, *Tarihu Neysabur*, s. 244.

⁶⁸ Hâkim Nisaburî, *Tarihu Neysabur*, s. 156.

⁶⁹ İbni Kesir, *el-Bidaye*, c. 11, s. 257; Bağdadî, Hafız Ebubekir Ahmed b. Ali el-Hatib (ö.463/1071), *Tarihu Bağdat ve Medinetu's-Selam*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiye, Beyrut, Ts., c.8, s. 387.

aynı Daru's-Sünne'de bir imlâ meclisi düzenlediğini de ifade etmektedir.⁷⁰ Beyhakî de, bizzat kendisinin 410/1019 yılında Cürcan'daki⁷¹ ve 411/1020 yılında da Herat'taki Daru'l-Hadis'te bulunduğunu söylemektedir.⁷²

3.2. Daru'l-Kur'ânlar

İslam dünyasında öteden beri Kur'ân, küttablarda (mekteplerde) öğretilirdi. Kur'ân ile ilgili ortaya çıkan ilimlerden olan Garibu'l-Kur'ân, tefsir ve tefsir usulü gibi ilimler de medreselerde verilirdi. Bir müddet sonra öncelikle Kur'ân, kıraatlerle ilgili ihtisas ve ezberleme işi için Daru'l-Kur'ânların ihdas edildiğini görmekteyiz.

Elimizdeki bilgilere göre, İslam âleminde ilk Daru'l-Kur'ân, Şam'da Ebu Hasan Reşâ b. Nazif b. Maşallah ed-Dımaşkî (ö.444/1052)⁷³ tarafından 400/1009 yılında Şumeysatiye Hankahı'nın kuzeyinde kurulan *Reşaiye Daru'l-Kur'ân*'ıdır.⁷⁴

Diğer medreselerin kısa sürede yaygınlaşması gibi, bir süre sonra bu kurumların da hızla yayılmaya başladığı görülmektedir. Şam'da Şeyh Ebu Ömer Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Kudame el-Mukaddesî (ö.607/1210), Safhu Kasıyûn denilen yerde Kur'ân öğrenmek isteyen fakirlere tahsis ettiği bir Daru'l-Kur'ân kurmuştur.⁷⁵ Bunların dışında Muhammed b. Osman b. Es'ad et-Tenuhî (ö.701/1301), Şam'da *Daru'l-Kur'âni'l-Vecihiye*'yi yaptırmıştır.⁷⁶

Ancak devlet erkânının daha çok diğer medreselerden seçilmesinden dolayı, Daru'l-Hadis ve Daru'l-Kûr'ânlardan mezun olanların istihdamda yer bulamamalarından dolayı bu medreselerin bir müddet sonra kapandıklarına şahit olmaktadır.

⁷⁰ Hâkim Nisaburî, Tarihü Neysabur, s. 162, 180.

⁷¹ Beyhakî, Ebu'l-Fadl el-Beyhakî (ö. 470/1077), *Tarihü'l-Beyhakî*, Terc. & Tah: Yahya el-Haşâb, Sadık Neşat, Mektebetü'l-Encelu'l-Misriye, Kahire, Ts., s. 90.

⁷² Beyhakî, Tarihü Beyhakî, s. 133.

⁷³ Bu zat hakkında bilgi için bkz: İbnu'l-İmad, Şezeratu'z-Zeheb, c. 5, s. 194.

⁷⁴ İbnu'l-Cezerî, Şemsuddîn Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed (ö.833/1430), *Gayetu'n-Nihaye fi Tabakati'l-Kurrâ*, Nşr: G. Bergstraesser, Daru'l-Kutubi'l-İlmiye, 3. Tab, Beyrut, 1982, c. 1, s. 284; Hayruddin Zirikli, Hayruddin, *A'lam Kamusu Teracim*, Daru'l-İlim li'l-Medayîn, Beyrut, 1986, c. 3, s. 21; Nu'aymî, ed-De aris fi Tarihi'l-Medaris, c. 1, s. 11; Abdulkadir b. Muhammed en-Nu'aymî (ö.928/1522), *Duru'l-Kur'ân fi Dımaşk*, Tah: Selahaddin el-Munecid, Daru'l-Kutubi'l-Cedid, 3. Tab, Beyrut, 1982, s. 11.

⁷⁵ İbni Kesir, el-Bidaye, c. 8, s. 64.

⁷⁶ İbni Hacer el-Askalanî, Şihabuddin Ahmed b. Ali (ö.852/1448), *ed-Dürerü'l-Kâmine fi A'yani'l-Mieti's-Samine*, Daru İhyai't-Turasi'l-Ârabî, Beyrut, Ts., c. 4, s. 38; İbni Receb, Zeynüddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Şihabuddin, *Zeyl Alâ Tabakati'l-Henabile*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, Ts., c. 4, s. 347; Nu'aymî, ed-Daris fi Tarihi'l-Medaris, c. 1, s. 17; Nu'aymî, *Duru'l-Kur'ân fi Dımaşk*, c. 24.

3.3. Nahiv Medreseleri

İslam âleminde Arap dili ve gramerinin öğretimine mekteplerde başlanırdı ve camilerde de benzer bir eğitim yapılırdı. Ancak ileri düzeyde edebiyat, şiir ve belagat öğretimi daha çok yine cami ve medreselerde gerçekleştiriliyordu. İslam âleminde, temel dini esasların öğretildiği medreselerin dışında, Arap dilinin bütün inceliklerinin öğretildiği müstakil medreselerin kurulduğuna şahit olmaktayız. Kudüs'te bulunan Nasriye Medresesi, Şeyh Nasıruddin b. İbrahim el-Mukaddesî'nin (ö.490/1097) adıyla anılırdı, 489/1096 yılında İmam Gazalî Kudüs'e geldiğinde burada kalmasından dolayı ayrıca Gazalîyye Medresesi olarak da bilinirdi. Meliku'l-Muazzam İsa b. Adil (ö.624/1227), burayı 620/1223 yılında yeniden restore ettiğinde yalnızca Arap gramerini ihtiva eden Nahiv ilmi ile Kur'ân öğretimine tahsis etti ve ayrıca bu medrese için bir de kütüphane yaptırdı.⁷⁷

Yine Kudüs'te "Medresetu'n-Nahviye" (Medresetu'n-Nahviyeti'l-Muazzamiye) diye bilinen ve ayrıca Kubbetu'n-Nahviyye diye de anlandırılan, sadece Arapçaya tahsis edilmiş müstakil bir medrese bulunmaktaydı. Bu medreseyi, 604/1207 yılında Meliku'l-Muazzam İsa b. Adil (ö.624/1227) yaptırmış ve çok iyi geliri olan yerleri buraya vakfederek desteklemişti. Bu medresede, Arap dili ve edebiyatı üzerine yazılmış önemli eserler okutulurdu. Ayrıca bu medresede öğrenim görececek öğrenci ve hocaları ile ilgili detaylı şartlar vakfiyesinde yazılmıştır. Buradaki şartnamede, sadece namaz kıldırmakla görevli bir imamın yanında, Nahiv ilmini öğrenecek olan ve tamamının Hanefî mezhebine mensup olması kaydıyla 25 öğrenci ve bu dersi verecek bir müderris şart koşulmuştu.⁷⁸ Bu medrese günümüzde Mescid-i Aksa'nın Kütüphanesi olarak bilinmektedir.

3.4. Tıp Medreseleri

George Makdisi, "hastanelerin (maristan) aynı zamanda birer tıp okulu olduğu bilinmektedir" diye kaydeder.⁷⁹ Gerçek anlamda tıp ilmi, ilk dönemlerde hastanelerde uygulamalı olarak öğretiliyordu. Hastaneler, genellikle Farsçadan ödünç alınan bir kelime olan "maristan" veya "bimaristan" olarak adlandırılırdı. Müslümanlar bu ismi, Fars ülkesinde bulunan Cundişapur'daki hastaneden ödünç almış olmalıdırlar.

⁷⁷ Muciruddin el-Hanbelî el-Aşîmî, *el-Unsu'l-Celil bi Tarihi'l-Kudüs ve'l-Halil*, Tah: Adnan Yunus Abdulmecid Niyabe, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1999, c. 2, s. 34; Hasan Abdulmehtdi, *el-Medarise fi Beyti'l-Mukaddes*, c. 1, s. 356, 357.

⁷⁸ Hasan Abdulmehtdi, *el-Medarise fi Beyti'l-Mukaddes*, c. 1, s. 352.

⁷⁹ George Makdisi, *Orta Çağ'da Yüksek Öğretim*, s. 71.

Müslümanlar, tek odalı da olsa hastalara bakılan ve Daru'ş-Şifa denilen bir nevi küçük klinik veya revir tipi evlere Hz. Peygamber döneminde şahit olmuşlardı.⁸⁰ Zira Resulullah'ın (s.a.v.), Daru'ş-Şifâ denilen bir yerde namaz kıldığına dair bilgilere rastlıyoruz.⁸¹ Bunun yanında Müslümanlar, yakın coğrafyadaki Cündişapur Hastanesi'nden de haberdardılar. İslam âleminde ilk hastaneyi Velid b. Abdilmelik (hilafeti:86-96/705-715) yaptırmıştır.⁸² Velid b. Abdilmelik, bu hastaneyi 88/706 yılında Şam'da kurmuş, alanında mahir doktorları buraya toplayarak hastalara ödenek ayırmıştır. Velid b. Abdilmelik, yalnızca hastalara değil, körlere ve cüzamlılara da ödenek çıkarttırmıştır.⁸³

İslam dünyasında medreselerde ders veren âlimlerinden bazılarının, aynı zamanda iyi derecede tıp alimi olduklarına da şahit olmaktayız. Müslüman âlimler, dini ilimlerle birlikte diğer beşeri ve tabii ilimlerde de uzmanlaşmayı başarmışlardır. Bu yüzden bir Kadı'nın aynı zamanda doktorluk yapması yadırganmamalıdır. 335/946 yılında Kazvin'in kadısı olan Ebu Mansur Muhammed b. Mahmud b. Ahmed el-Kazvinî, aynı zamanda iyi bir doktordu.⁸⁴ Keza Ebu Hasan Ali b. Atik el-Kurtubî (ö.598/1202), bir kıraat uzmanı olmasının yanında iyi bir doktordu, hem fıkıh usulü hem de tıp alanında eserler bırakmıştır.⁸⁵ Bunun örnekleri burada sayılamayacak kadar çoktur.

İslam âleminde ilk zamanlar hastanelerde sürdürülen tıp öğretimi için bir müddet sonra müstakil medreseler geliştirilmiştir. Aslında tıp alanında meydana gelen gelişmeler zamanla hastanelerle birlikte özel tıp öğretiminin yapıldığı medreselerin kurulmasını gerekli kılmıştır. Şam'da ed-Dahvar et-Tabib olarak bilinen Mezhebuddin Abdurrahim b. Ali b. Hamid (ö.628/1231), Derbu'l-Amid denilen yerdeki malikânesini sadece tıp öğretimini gerçekleştiren bir medreseye dönüştürerek vakfetmiştir.⁸⁶

⁸⁰ Müslümanlar, Resululla'ın (s.a.v.) dönemindeki tıp ilmi ile ilgili bilgileri ve uygulamaları için müstakil kitaplar yazmışlardır ve genellikle bu eserlere "Tıbbu'n-Nebevî" adını vermişlerdir. Örnek olması bakımından bkz: İbnu'l-Kayyim el-Cevziye Şemsuddin Muhammed b. Ebi Bekir b. Eyyub ez-Zer'î (ö.691/1292), *et-Tıbbu'n-Nebevî*, Tah: Abdulgani Abdulhalık, Adil el-Ezherî ve Mamud Ferec el-Ukde, Daru'l-Fikr, Beyrut, Ts.

⁸¹ Samhudî, Nuru'd-Din Ali b. Ahmed, *Vefâu'l-Vefâ bi Ahbari Dari'l-Mustafa*, Tah: Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, 4.Bsk., Beyrut, 1984, c.3, s. 880

⁸² Yakubî Ahmed b. Ebi Yakub b. Cafer b. Vehb İbni Vadih, *Tarihu'l-Yakubî*, Daru Sadr, Beyrut, 1992, c. 2, s. 290; Tacuddin es-Subkî, *Tabakatu'ş-Şafiyye*, c. 6, s. 29; Hasan ez-Zurkavî, *el-Muslimun Ulema ve Hukema*, Müessestu Muhtar, 1. Tab, Kahire, 1987, s. 154; Muhammed Kürd Ali, *Hitatu Şam*, Matbaatu Mufid, Şam, 1928, c. 6, s. 161.

⁸³ Yakubî, *Tarihu'l-Yakubî*, c. 2, s. 290.

⁸⁴ el-Kazvinî, *et-Tedvin fi Ahbâri Kazvin*, c. 2, s. 16.

⁸⁵ Zehebî, Şemsuddin Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman (ö.748/1347), *Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibar Alâ't-Tabakati ve'l-Asâr*, Tah: Muhammed Seyyid Caru'l-Hak, Daru'l-Kutubi'l-Hadise, Mısır, Ts, c. 2, s. 461.

⁸⁶ İbni Kesir, *el-Bidaye*, c. 13, s. 139.

Şam'da Melik Müberred Hamamının yanında Nezmuddin Yahya b. Muhammed b. Abdilvahid İbni Lebudî (ö.670/1271), yalnızca tıp öğretimi yapan Lebudiye Medresesi'ni kurmuştur.⁸⁷ Yine bu dönemde Şam'da sadece tıp öğretimi yapan Devhariye Medresesi de mevcuttur. Cemalu'l-Muhakkik olarak bilinen Ahmed b. Abdullah b. Hüseyin ed-Dımaşkî (ö.694/1295), tıp ilmindeki maharetinden dolayı buraya müderris olarak atanmıştı. Burada ders verirken Nuriye Hastanesi'ndeki hastalarla bir doktor olarak ilgilenir ve aynı zamanda Şafiî fikhinin öğretildiği Farahşaniye Medresesi'nde de fıkıh dersleri okuturdu.⁸⁸

SONUÇ

İslam dünyasında yüksek eğitim camilerden medreseye geçişi sistematize edilmiş bir öğretimin başladığını göstermektedir. Bu sistemli öğretim başlangıçta bir mezhebin başta fıkıh olmak üzere diğer esaslarını öğretmekle başlamıştır. Bu da medreselerin ortaya çıkış sebebinin bir mezhebi diğer mezheplere karşı güçlendirmek amacını güttüğünü ortaya koymaktadır. Medreselerin ortaya çıktığı dönemde mezhepler arasında ciddi bir çekişmenin ve ayrışmanın bulunması, bu görüşümüzü destekleyen bir diğer husustur.

Şimdiye kadar pek çok araştırmacının paylaştığı İslam âleminde ilk açılan medresenin Bağdat Nizamiye Medresesi olduğu şeklindeki bilginin doğru olmadığı, söz konusu medreseden yaklaşık 160 yıl önce ilk medreselerin varlığından haberdar olduğumuz bu çalışmayla ortaya çıkmıştır. İslam dünyasında dinin temel öğretileri ve buna bağlı olarak dini kurumlar Mekke ve Medine merkezli olarak gelişip yayıldıkları halde, medreseler bu merkezler veya bu merkezlere yakın bölgelerde değil de uzak sayılacak Maverannehir ve Horasan bölgesinde ortaya çıkmaları dikkat çekicidir. Bu da bu bölgelerde bulunan han sisteminin mescitlerde ders gören öğrencilerin barınmasına vesile olduğu ve zamanla bu komplekslerin birleşerek medreseyi oluşturduğu nalaşılmaktadır.

Medreselerin kuruluşunun ardından Müslümanlar, çok geçmeden belli ilimlere tahsis edilmiş medreseleri kurmuşlardır. Başta Daru'l-Hadisler olmak üzere, Daru'l-Kur'ânlar, tıp medreseleri ile yalnızca Arapça öğretimine tahsis edilmiş Nahiv Medreselerini kurmuşlardır. Bunlardan Başta Daru'l-Hadisler ve Daru'l-Kur'ânlar, bu medreselerden mezun olanların devlet hizmetlerinde kendilerine yer bulamamalarından dolayı bir müddet sonra kapanmışlardır.

⁸⁷ İbni Kesir, el-Bidaye, c. 13, s. 277.

⁸⁸ İbni Kesir, el-Bidaye, c. 13, s. 363.